

Tusz Ilona

**Helynévtörténeti Tanulmányok 16. (A Magyar Névarchívum Kiadványai 52.)
Sorozatszerkesztő: Hoffmann István, Tóth Valéria. Debrecen, 2020. 167 pp.**

A Helynévtörténeti Tanulmányok szerkesztői által kitűzött cél az, hogy szakmailag ellenőrzött, tudományos fórumot biztosítson a Kárpát-medence helyneveinek történetét kutató szakemberek számára. Tehát nemcsak nyelvészek publikációi jelennek meg ebben a körülbelül évente kiadott folyóiratban, hanem más tudományterületek képviselőinek legfrissebb beszámolóit is. Legutóbbi, 16. kötete 2020-ban jelent meg. Olyan izgalmas kérdéseket érintenek a benne szereplő írások, mint hogy Trianon hatással volt-e a helynévrendszerre, de azt is megtudhatjuk, hogy a víznevek vagy a tóvígi magánhangzók hogyan segítik a kronológiai viszonyok feltérképezését. A szerzők többségének fő kutatási területe a helynévtörténet, de az ezzel való foglalkozás egyáltalán nem kritériuma a kötetben való megjelenésnek.

Rögtön az első tanulmány Juhász Péter tollából származik, akinek szakterülete a történettudomány, ezen belül is a magyar őstörténet, jelen írásában azonban a nyelvtudomány és a régészet eredményeit hangolja össze. Vállalása igen nagy, hiszen Erdély vízneveit, valamint ebből kiindulva a különböző népek Erdélybe való betelepülését kívánja megvizsgálni. (És mivel a kötet terjedelmének jelentős hányadát teszi ki tanulmánya, így én is nagyobb figyelmet szentelek írásának a folyóirat legutóbbi számának bemutatása kapcsán.) Juhász rögtön az elején megindokolja, hogy azért foglalkozik különös tekintettel a víznevekkel, valamint a településnevekkel, mert a régészeti adatokkal kiegészítve ezen adatokból kiindulva beazonosíthatóvá válik egy-egy etnikum, továbbá az időrendre is következtetni lehet. Ugyanakkor azt is megemlíti, hogy a vizsgálat korántsem problémamentes, a jövevénynevek elhatárolása például igencsak megnehezíti a kutatók dolgát.

Tudjuk, hogy minél nagyobb (hosszabb) egy vízfolyás, elnevezése annál szélesebb körben ismert. A nagy vizek, mint a Tisza, Szamos, Maros, Körös és Temes ősi óeurópai vagy indoeurópai eredetű elnevezések.¹ A kutatás ezen víznevek névadóit több esetben a dákokban keresi. Juhász szerint a kisebb vizek elnevezésének továbbbélése valószínűsíthető kisszámú dák-trák nyelvű csoportok hosszabb fennmaradását.² A dákokhoz kötött víznevek magyar nyelvbe kerülését szláv közvetítéssel feltételezi az eddigi kutatás, ez azonban közvetlen dák-szláv érintkezést feltételez, ellenkező esetben pedig fel kell vetni a vizsgált víznevek germán és avar nyelvi használatának lehetőségét is.³ Tudjuk, hogy a római uralmat követően a germán gepidák kiterjedt településhálózatot hoztak létre, ezt régészeti leletek igazolják. Valószínűsíthető, hogy a gepida közösségek átadták saját víznév alakjaikat a beköltöző steppei eredetű csoportoknak.⁴ Ezt követően Juhász az avarok erdélyi megjelenését ismerteti, erről információink főleg sírleletek alapján vannak, a kutatást nehezíti ugyanakkor az a körülmény, hogy az avarok nyelve régóta vitatott. A szlávok esetében a régészet a hamvasztásos temetkezést tekinti a legfontosabb etnikumjelzőnek, a kutatók a 7. századra teszik erdélyi megjelenésüket.⁵ Ami a bolgárokat illeti, Juhász nem

¹ Juhász 2020. 13.

² Uo. 17.

³ Uo. 23.

⁴ Uo. 27.

⁵ Uo. 32–33.

tényeket közöl, hanem ismerteti az ezzel kapcsolatos szakmai vitát, ahogyan teszi ezt a következő fejezetben is, amely a magyar honfoglalás korát tárgyalja.

A közvetítés kérdését illetően Kniezsa István szláv származtatásról beszél, ezt igazolják az újabb kutatások is.⁶ A történeti és a nyelvészeti kutatás török nyelvű csoportok jelenlétét alig veszi számításba a honfoglalás kori Kárpát-medencében, lényegében nem számol befolyással a magyar nyelvre.⁷ Juhász végül lokalizálja a tárgyalt vízneveket, majd megállapítja, hogy bár a ránk maradt helynévanyag (főként víznevekkel és településnevekkel foglalkozik) nem tükrözi pontosan az etnikai viszonyokat, a régészeti adatok sok esetben pontosíthatják ismereteinket.⁸

Kovács Éva tanulmányában a természeti környezetre utaló településnevek változásainak bemutatását tűzi ki célul, nem ismeretlen előtte a téma, a Helynévtörténeti Tanulmányok egy korábbi, 2019-es számában a természeti környezetre utaló településnevek strukturális kérdéseit boncolgatta. Ismerteti, hogy az ebbe a csoportba tartozó településnevek külső és belső összefüggésrendszere nagyfokú stabilitást mutat, ezt saját kutatásai is igazolják. Jelen munkában azt vizsgálja, milyen mértékben érintik e névtípust a településnevek jellemző változásai. Mivel Kovács fő kutatási területe a történeti névtan, pontosabban a 11–13. századi nyelvemlékek feldolgozása interdiszciplináris közelítésmóddal, így talán nem meglepő, hogy ómagyar kori adatokat vizsgál, szám szerint 2193-at.⁹ Megállapítja, hogy a településnevek negyede esett át szintaktikai szerkezetet érintő változáson, úgy, mint kiegészülés, bővülés stb., ezek mindegyikére hoz példát. Ugyanakkor problémaként megjelenik az az aspektus, hogy a képzővel való bővülés esetében nehéz feladat annak megállapítása, hogy a bővülés a településnév vagy a természeti név esetében következett-e be.¹⁰ A vizsgálat végén Kovács arra a következtetésre jut, hogy a névcseré a természeti környezetre utaló településnevek körében kevésbé jellemző, valamint megemlíti, hogy jelen vállalkozás nemcsak nyelvészeti kérdés, hiszen a névösszevonások, illetve a névosztódások hátterében elsősorban nem nyelvi okok, hanem településtörténeti változások állnak.¹¹ Ebből is tisztán látszik, miért van szükség a helynévtörténeti kutatások esetében interdiszciplináris vizsgálatokra.

Szőke Melinda írásában a tővégi magánhangzós helynevek vizsgálata olvasható a Pécsváradai alapítólevélben. Szőke korábban két tanulmányt is szentelt ennek az alapítólevélnek, az egyikben a *Sorlogys* helynevet, a másikban pedig az alapítólevélben megjelenő helynevek szövegkörnyezetét vizsgálta. Jelen tanulmány elején az oklevél datálásával kapcsolatos problémákat, továbbá a napjainkban is fennálló szakmai vitát olvashatjuk. Kiderül, hogy a tővégi magánhangzós helynevek fontosságának oka az, hogy segíthetik a kronológiai meghatározást. (Szőke korábban a Garamszentbenedeki alapítólevelet is alaposan vizsgálta, a most feldolgozottat sok esetben összeveti az előbbivel.) A vizsgált oklevélben az *Arok (ó)út*, a *Nagy-(út-)halom*, valamint a *Szér* nevek lejegyzésében szerepelnek biztosan tővégi magánhangzók. Am abból, hogy a tővégi magánhangzóval álló nevek hangalakja a 11. századból származik, még nem következik, hogy a véghangzó nélküli formák egyértelműen az oklevél 13. vagy 15. században megváltoztatott részeihez tartoznak. Annyit

⁶ Uo. 48.

⁷ Uo. 49.

⁸ Uo. 59.

⁹ Kovács 2020. 71.

¹⁰ Uo. 76.

¹¹ Uo. 80.

azonban bizonyosságként állapít meg a szerző, hogy az alapítólevél három, korábban említett véghangzós nevének hangalakja a Szent István-kori oklevélből származtatható.¹²

Zsupos Zoltán a *Szartos*, a *Szartó*, a *Sártó*, illetve a *Tós* helyneveket vizsgálja tanulmányában. A kutatás okát abban jelöli meg a szerző, hogy egész egyszerűen érdekesnek találta ezeket a neveket, ezért utánanézett, mit lehet róluk tudni. Zsupos írásában tulajdonképpen a fent említett négy helynév etimológiáját olvashatjuk. A *szar*, *szár* nem más, mint a *sár* nyelvjárási alakjai, a *sártó* jelentése pedig a következő: kisebb vízfolyás, vagy az utána maradó pocsolya.¹³ A *sártó* továbbá a régi Erdélyben közsóként is használatos lehetett.¹⁴ Felmerül azonban a kérdés, hogy *tó-s* alak egyáltalán létezhetett-e. A szerző erre példákat említ, főként Erdélyből, valamint a Székelyföldről. A *tós* eredetileg vizenyős, mocsaras területet jelentett, így voltaképpen a sártóval megegyező a tartalma.¹⁵

Hankusz Éva korábban már elvégezte a szatmári térség víznévrendszerének összevető vizsgálatát, most a régió határneveit veti össze. Az ilyen jellegű, egy-egy térség helynévrendszerét más területek névanyagával összevető vizsgálatok nemrég indultak el. Hankusz összesen 57 települést vizsgál, három ország (Magyarország, Románia, illetve Ukrajna) területén, különböző, általa ismertetett forrásokból. Itt szeretném azonban megjegyezni, hogy mivel a források nem egy évből, egyes esetekben nem is egy évtizedből származnak, nem tekinthető egyértelműen szinkrón nyelvállapotra vonatkozó vizsgálatnak a vállalás. Hankusz szerint Trianon hatással volt a helynévrendszerek alakulására.¹⁶ Megállapítja, hogy mindenhol dominánsak a kétrészes helynevek, de igazi túlsúlyuk Magyarországon területén figyelhető meg, az egyrészes nevek pedig főleg a román-ukrán határ mentén jelennek meg nagyobb arányban.¹⁷ Közös azonban, hogy az egyrészes, földrajzi köznévvel azonos helynevek közül mindhárom térségben a *Legelő* névforma fordul elő leggyakrabban.¹⁸ (Bár ennek kapcsán felmerül a kérdés, hogy minden esetben helynévről van-e szó, és nem földrajzi köznévről.) A vizsgálat eredményeképpen azt a következtetést vonja le a szerző, hogy a helynévrendszerek területi eltérései egy viszonylag kis területen belül is megnyilvánulhatnak. Továbbá úgy véli, hogy az eltérések kialakulásában az országhatárnak is meghatározó szerepe lehet.¹⁹

Bába Barbara az / hang kiesésének vizsgálatát állítja a középpontba az ómagyar kor nyelvjárásaiban. Leírja, hogy a jelenség több más hangtani nyelvjárási szembenállással is összefügg, ugyanakkor az / vokalizációjának a közvetlen kiesésétől való elválasztása nem problémamentes.²⁰ A szerző éppen ezért úgy döntött, hogy az / vokalizációját nem különíti el a kiesésétől, továbbá az / betoldódásával is foglalkozik. A vizsgált adatok csaknem az egész történelmi Magyarország területét lefedik, főként a peremterületek esetében mutatkozik hiány, de Bába így is rengeteg adattal dolgozik.²¹ A vizsgálat során arra a következtetésre jut, hogy a közsói eredetű vagy közsót tartalmazó helynevek között kevés az

¹² Szőke 2020. 89–93.

¹³ Zsupos 2020. 100.

¹⁴ Uo. 102.

¹⁵ Uo. 102–104.

¹⁶ Hankusz 2020. 108.

¹⁷ Uo. 109.

¹⁸ Uo. 112.

¹⁹ Uo. 126.

²⁰ Bába 2020. 129.

²¹ Uo. 131.

olyan példa, amely esetében az / bizonyíthatóan kiesik, az itt vizsgált állományban ez leggyakrabban az *ls* kapcsolatokban történik meg.²² Ezzel szemben a betoldódása az *ole(s)* névvégződés esetében a legszámottevőbb²³ Az / kiesésének kronológiája kapcsán sincs szakmai konszenzus, ugyanakkor az bizonyosnak látszik, hogy a vizsgált változás nem minden nyelvjárástípusban ment végbe.²⁴

A kötetet Vékony Vivien tanulmánya zárja, aki a *bocsár*, illetve más foglalkozásnevek, valamint az ezekből létrejött településnevek jellemzőit ismerteti. (Vékony doktori disszertációjában a foglalkozásnévi eredetű településneveket vizsgálta.) Nyelvtörténeti szempontból ez a településnév-típus eddig viszonylag kevés figyelmet kapott. Tóth Valéria korábban már elvégzett egy hasonló témájú kutatást, Vékony az ő módszere alapján, azt némileg kiterjesztve vizsgálja a *Bocsár* településneveket. A *bocsár* hordókészítőt jelent, a szerző a vele egy szómezőbe tartozó lexémákkal együtt elemzi (kádár, bodnár, pintér, hordós, kádas).²⁵ A *bocsár* esetében 5 település nevében igazolható a szótó jelenléte, ebből két esetben alapelakkal szerepel, háromban pedig -d képzős formában.²⁶ Érdekes ugyanakkor, hogy a *pintér* nem fordul elő településnévként.²⁷ Vékony konklúziója a következő: az ómagyar korban bizonyosan több szó jelölte a hordókészítő mesterembert (ezt adatokkal támasztja alá). Ezek közül bizonyosan kimutatható három szláv eredetű elem: *bocsár* (ez lehet a legrégebbi), *kádár*, *bodnár*, valamint egy német eredetű lexéma: *pintér*, továbbá két belső keletkezésű származékszó: *kádas*, *hordós*. Az elvégzett elemzés rávilágított a szavak kronológiai viszonyaira, a tanulmányban említett személynévi adatokból pedig területi viszonyokra is következtethetünk.²⁸

A Helynévtörténeti Tanulmányok 16. kötete kiválóan megírt tanulmányokat sorakoztat fel, a szerzők által mellékelt ábrák hozzájárulnak a megértéshez. A szerkesztők célkitűzése is megvalósult a kötetben, több interdiszciplináris vizsgálatot igénylő munkáról olvashatunk. Ugyanakkor tény, hogy a legtöbb tanulmányíró a Debreceni Egyetem munkatársa, tehát a publikálók nem fedik le a Kárpát-medencét. Bár a szerkesztők nem jelölnek meg „címzettet”, nagy valószínűséggel szakmai közönségnek szánják a kötetet, az olvasott tanulmányok nyelvezete legalábbis erről árulkodik, ez azonban nem zárja ki azt, hogy bárki, aki a kezébe veszi, érdekesnek találja.

²² Uo. 136–137.

²³ Uo. 139.

²⁴ Uo. 141.

²⁵ Vékony 2020. 149.

²⁶ Uo. 151.

²⁷ Uo. 158.

²⁸ Uo. 159.

Szakirodalom

- Bába 2020. Bába Barbara: Az l hang kiesése a korai ómagyar kor nyelvjárásaiban. In: Helynévtörténeti Tanulmányok 16. (A Magyar Névarchívum Kiadványai 52.) Sorozatszerk.: Hoffmann István, Tóth Valéria. Debrecen, (2020). 129–148.
- Hankusz 2020. Hankusz Éva: Határnevek összevető vizsgálata a szatmári térségben. In: Helynévtörténeti Tanulmányok 16. (A Magyar Névarchívum Kiadványai 52.) Sorozatszerk.: Hoffmann István, Tóth Valéria. Debrecen, (2020). 107–128.
- Juhász 2020. Juhász Péter: Erdély vízneveinek rétegei és népeinek betelepülése. In: Helynévtörténeti Tanulmányok 16. (A Magyar Névarchívum Kiadványai 52.) Sorozatszerk.: Hoffmann István, Tóth Valéria. Debrecen, (2020). 7–70.
- Kovács 2020. Kovács Éva: A természeti környezetre utaló településnevek változásai. In: Helynévtörténeti Tanulmányok 16. (A Magyar Névarchívum Kiadványai 52.) Sorozatszerk.: Hoffmann István, Tóth Valéria. Debrecen, (2020). 71–84.
- Szóke 2020. Szóke Melinda: Tővégi magánhangzós helynevek a Pécsváradi alapítólevélben. In: Helynévtörténeti Tanulmányok 16. (A Magyar Névarchívum Kiadványai 52.) Sorozatszerk.: Hoffmann István, Tóth Valéria. Debrecen, (2020). 85–96.
- Vékony 2020. Vékony Vivien: Bocsár és társai. In: Helynévtörténeti Tanulmányok 16. (A Magyar Névarchívum Kiadványai 52.) Sorozatszerk.: Hoffmann István, Tóth Valéria. Debrecen, (2020). 149–164.
- Zsupos 2020. Zsupos Zoltán: Szartos, Szartó, Sártó, Tós. In: Helynévtörténeti Tanulmányok 16. (A Magyar Névarchívum Kiadványai 52.) Sorozatszerk.: Hoffmann István, Tóth Valéria. Debrecen, (2020). 97–106.